BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník IV. Číslo 3. September 2006

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

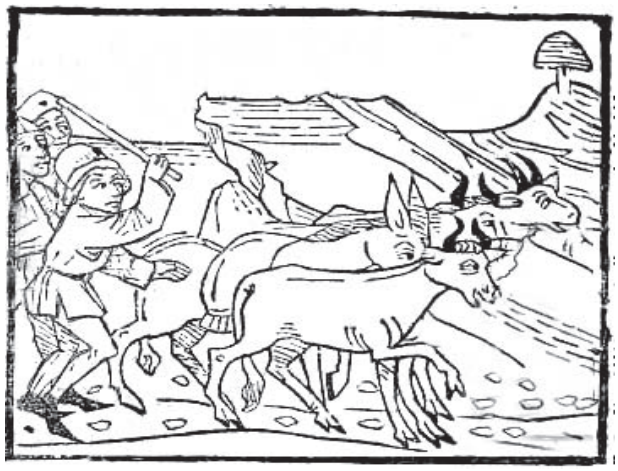

ZVOLENSKÁ „VIA MAGNA“ - ZÁHADA JEJ PRECHODU MEDZI POHRONÍM A LIPTOVOM

Emil Jurkovič vo svojom diele Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica sa hneď na začiatku zmieňuje o „via magne“ – ceste, ktorá prichádzala z juhu do Zvolena a cez Ľupču pokračovala do Liptova a ďalej na sever. Táto zvolenská cesta nepochybne viedla po jednej zo starých migračných a obchodných trás, ktoré od pradávna spájali Jadran s Baltom a prekonávali pritom západnú časť Karpát. Záhadou je, kde táto „stredoslovenská“ trasa prechádzala cez najvýznamnejšiu horskú bariéru tejto časti Karpát, cez rozhranie Veľkej Fatry a Nízkych Tatier.

Pokračovanie na str. 2.

SVETOVO UNIKÁTNA STRECHA JUBILUJE

V živote Banskej Bystrice sa každoročne vyskytujú rôzne jubileá. K mestu a jeho okoliu sa viažu kuriozity, prvenstvá a vynálezy, ktoré ho v očiach odborníkov posúvajú do „najlepších kruhov“ svetových dejín. Mesto sa v minulosti preslávilo svojimi výsledkami z oblasti baníctva a metalurgie, v čom po dlhé storočia patrilo k špičke európskeho (vtedy aj svetového) diania. Vrátane hľadania, skúšania a overovania netradičných riešení. K takým patrí aj nezvyčajná železná konštrukcia strechy na námestí oproti barbakanu, ktorej zrod sa datuje pred 180 rokmi.

V roku 1826 inžinier Friedrich Schnirch z Moravy naprojektoval novú strechu na dom pána Maxa von Ondrejkoviča z Hornej Mičinej, stojaci v blízkosti hodinovej veže oproti areálu mestského hradu v Banskej Bystrici. Na starší, pôvodne stredoveký, neskôr viackrát prestavaný meštiansky dom naprojektoval strechu, ktorá mala odolať častému, no nevítanému hosťovi – ohňu.

Pokračovanie na str. 2.

RADVANSKÝ JARMOK

Je podivuhodné, že slávne dni radvanského jarmoku, chýrneho vo veľkej župe zvolenskej, nenachádzajú ohlasu v celej našej milej republike. Príčinu tohoto zjavu treba hľadať v konzervatívnom usporiadaní tejto ľudovej slávnosti, rok čo rok rovnakého a nemeniteľného. Radvaň nevedela zmodernizovať svoj jarmok, ba nevedela ho ani moderne pomenovať „veľtrhom“ a tým učiniť ho známym celej pokrokovej a zpiatočníckej československej verejnosti. Nenašla obozretného muža, ktorý by sa postavil v čelo tejto veľkej atrakcie, ktorý by sa pre ňu špecializoval tak, ako ku príkladu sa špecializoval poslanec K. Stodola pre bratislavské veľtrhy, a ktorý by vsadil historický radvanský jarmok do nového rámca svetového významu.

Historická fotografia zachytáva Radvanský jarmok ešte v pôvodných priestoroch.

Na malom priestranstve radvanského námestia a spletitých ulíc pohybuje sa po tri dni tisíce kúpy a zábavy chtivého ľudu, predavači ponúkajú svoj tovar v primitívnych krámkoch a búdach, papagáj ťahá planéty, vyvolávač anatomického múzea vábi k vstupu obstavajúcich mládencov, panny a polopanny, ktorí by radi videli tam ukazované hrúzy i krásy ľudského tela, ale hambia sa vnísť spoločne. Vreštia flašinety, pekelný hrmot robia rapšťadlá a trúbky našej zlatej mládeže. Cigáni žobrú, kolotoče a hunčky sú v plnej činnosti a k dovŕšeniu efektu prechádza občas medzi tlačiacim sa zástupom nejaký automobil, ktorý ovšem musí zmierniť svoju rýchlosť na 1 km za hodinu. Len do hostinca Na mýte prenikol svieži vzduch moderných názorov! Dedinskí šuhajci po mestsky oblečení, panenky bez čižiem v lakovaných papučkách a tu a tam s pôvabným „mikádom“ netancujú tam pri cigánskej muzike viac čárdaš a odzemok, ale ľudovejší shimmy a foxttrot. Škoda, že pán poslanec Stodola nevydal dosiaľ v tlači „Smernice pre ľahké a rýchle usporiadanie veľtrhov v Československej republike“ napísanej jemu vrodeným srozumiteľným a milým spôsobom.

Pokračovanie na str. 5.

ZVOLENSKÁ „VIA MAGNA“ - ZÁHADA JEJ PRECHODU MEDZI POHRONÍM A LIPTOVOM

Pokračovanie zo str.1.

Historici ju zatiaľ jednoznačne smerujú do Hiadeľského sedla. Možno to tak naozaj bolo, ale len ku koncu stredoveku. Je veľa náznakov, že táto trasa mala a využívala nie jednu, ale až šesť horských prechodov. Každý z nich mal svoje prednosti aj nevýhody [1].

Vysvetlenie je v geografii a v morfológii krajiny. Rámec možného prechodu pre ľudí, čo ešte nepoznali pohľad z lietadla a dívali sa od Hrona či od Váhu, vymedzovali chrbáty Križnej a Prašivej, dlho do jari pokryté snehom. Prechod zníženinou medzi nimi vyzeral sľubne. Ale nebolo to tak. Výbežky týchto horstiev – masív Zvolena a Starohorské vrchy sú za sebou ako zasúvacie dvere. Starohorská dolina v úseku od Jelenca po Môce bola nepriechodná. Vypĺňali ju skalné prahy a medzi nimi zovreté močaristé jazerá. Zjavne problematický na prechod bol aj prudký a meandrujúci tok riečky Revúcej.

Transport, spočiatku len ľudí a zvierat s nákladom, prechádzal naprieč za sebou nasunutými horstvami, cez vhodné prechody. Prvá trasa identifikovaná v súdobých názvoch bola: Izbica – Jelenec – Prašnica – Prašnické sedlo. Druhá: Panské – Bukovec – Motyčky – Veľký Šturec. Tretia: Kuncová – Bully – Mistríky – Korytnická dolina. Štvrtá: Hrivkov – Barania hlava – Mistríky – Korytnická dolina. Piata: Kalište – Močare – Podkonické sedlo – Korytnická dolina. Šiesta: Hiadeľská dolina – Hiadeľské sedlo – Korytnická dolina, predtým aj Baba – Lúžňanské sedlo. Nástup z Pohronia tvorili Slovenská Ľupča, neskoršie aj Banská Bystrica, z Liptova Nemecká Ľupča a potom Ružomberok.

Problematika týchto trás je zložitá a dostupné, historicky hodnoverné materiály na presvedčivú argumentáciu nestačia. Každý prechod je v krajine zapísaný nielen názvoslovím, ale aj závozmi starých ciest, archeologickými nálezmi, miestnymi názvami, či povesťami. Z povestí sú najznámejšie tie o zbojníckych pokladoch. Ich skrýše sa nápadne zhodujú s miestami nálezov či už tzv. „kupeckých depotov“ pri cestách alebo „luxusného tovaru“ na starých hradiskách, ktoré tieto cesty kontrolovali.

Toto je veľmi široká téma. Pozrime sa aspoň na jednu z trás, ktorá viedla cez Izbicu[2]. Nástup z juhu bol z priestoru dnešnej Banskej Bystrice cez Staré Selce a Brvnište a z priestoru Slovenskej Ľupče cez Podkonice a Domcovo. Obidva smery sa stretali v údolí Ľupčice, v lokalite Stará píla. Údolím Ľupčice trasa prešla na terajšie Baláže a vystúpila najskôr cez Šutkovú až do sedla Izbica. Zo sedla zišla trasa do Jeleneckej doliny, prekonala prvý prah Starohorského potoka a vstúpila do Hornojeleneckej doliny. Hneď potom odbočila na Prašnicu a cez jej sedlo prešla do lokality Tisová v Suchej doline. Potom cez Revúce pokračovala do Liptova a to buď cez terajšiu Liptovskú Lúžnu do Nemeckej Ľupče alebo Revúckou dolinou do Ružomberka.

Neskoršie, keď banskobystrickí ťažiari mali bane a hutu aj v Revúckej Suchej doline, prechod cez Prašnicu upravili aj pre vozovú dopravu. Presmerovali ho cez východné Prašnické sedlo a v doline Chytrô vybudovali zariadenie na vyťahovanie vozov pomocou rumpálov. Jeho pozostatky sú viditeľné dodnes[3]. Obnoviť ho ako jednu z terénnych expozícií Banskobystrického geomontánneho parku by bolo veľkým prínosom pre návštevnícke zatraktívnenie tohto čarokrásneho a trocha zabudnutého kúta Starohorskej doliny[4].

Milan Žuffa-Ellek

Poznámky :

[1] Napr. Klein B. „Príspevok k historickogeografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu“, Vlastivedný zborník Považia XV, 1985.

[2] Názov Izbica mala kedysi aj teraz už sprístupnená Harmanecká jaskyňa.

[3] Rumpály na vyťahovanie vozov boli možno aj na skalnom prahu medzi Dolným a Horným Jelencom. To sa asi nikdy nedozvieme, súdobé cesty toto miesto úplne zmenili.

[4] Geomontánny park bude sprístupňovať významné prírodné a technické pamiatky v celých Starohorských vrchoch.

SVETOVO UNIKÁTNA STRECHA JUBILUJE

Pokračovanie zo str.1.

Konštrukčný princíp pre svoj návrh nehorľavej strechy Schnirch zvolil podľa vtedy novátorského trendu zavesených reťazových mostov. Na realizáciu takýchto striech získal v roku 1826 patent. V literatúre o dejinách stavebných konštrukcií a techniky sa spomína realizácia 5 - 6 striech tohto typu. Reálne sa dodnes zachovala jediná – práve táto v Banskej Bystrici.

Nenápadný dom pokrýva unikátna strecha.

Strecha sa navonok nijako výnimočne neprejavuje: je pokrytá eternitom, s veľkým zaskleným svetlíkom, ustupuje od uličného líca budovy, akoby bola poškodená. V skutočnosti však zreteľný priehyb strechy je neklamným znakom atypickej konštrukcie jej nosnej časti - krovu vo forme previsnutej reťazovky. Tento nezvyčajný krov je z kujného železa, postavený podľa Schnirchovho privilégia nad pôdorysom s rozmermi 12,3 x 25,4 m, kde väčší rozmer predstavuje rozpon prekrytia.

Z hrebeňa stredového nosného múra sa obojstranne spúšťajú nosné prvky - pásiky z kujného železa rozmerov 10x40 mm. Pásiky, uložené vo vzdialenosti 460 – 470 mm od seba, fungujú ako krokvy pri drevenom krove. Iba tvar týchto „krokiev“ nie je priamkový, ale previsnutý. Každý jeden nosný prvok v dĺžke od hrebeňa po rímsu sa skladá z 5 konštrukčných kusov z kujného železa spojených medzi sebou kĺbom. Jednotlivé konštrukčné kusy sú medzi sebou spojené pomocou „nitového kĺbu“.

Vnútorný pohľad mnohé prezradí.

Staticky má takto spojený nosný prvok charakter voľne visiaceho vlákna (reťaze) s typickým priehybom v tvare tzv. reťazovky. Jednotlivé nosné prvky sú stabilizované v priečelných múroch. Vždy 3 – 5 nosných vlákien je spojených do jedného výsledného kusa, ktorý je skobou zakotvený do muriva.

Čo tejto streche dáva punc unikátu?

1. Po prvý raz na svete v známej histórii stavebníctva sa na konštrukciu zastrešenia použil statický princíp voľne zavesenej reťazovky.

2. Po prvý raz v známej histórii stavebníctva sa na prenos zvislých síl od zaťaženia strechy použilo železo v jeho optimálnej charakteristike – namáhaní ťahom.

3. Tieto prvenstvá majú celosvetový predstih najmenej 70 rokov pred ďalším použitím rovnakého princípu (1896 – inž. V.G. Šuchov: výstavné pavilóny na všeruskej Nižegorodskej výstave, ďalšie až v 20. storočí).

4. Konštrukcia krovu je „skladačková“ a úplne reverzibilná, no s domom, na ktorom je postavená, vytvára kompaktnú, priestorovo stuženú konštrukčnú väzbu.

5. Strecha prekrýva konštrukčne čistý priestor veľkého rozponu bez vnútorných podpôr, architektonicky mimoriadne atraktívny.

6. Za predpokladu, že krov bol pokrytý liatinovou krytinou nájdenou v susedstve domu (2004) – strecha je dokladom celosvetovo priekopníckeho riešenia nehorľavého pokrytia stavieb.

7. Je jediná, ktorá sa zachovala z 5 - 6 literárne spomínaných striech postavených a vyprojektovaných podľa udeleného patentu.

Kotviaca sústava krovu je vedená po exteriérových lícach oboch obvodových múrov - skrytá pod omietkou. Jej priebeh po dvorovej fasáde bol čitateľný, kým bolo priečelie neudržiavané. Úpravou dvorových priestorov v polovici 90. rokov sa omietky vo dvore opravili, nevyužila sa však šanca – bez mimoriadnych nákladov predstaviť túto technickú raritu širokej verejnosti. Aj keď naša svetová „jednotka“ stojí v prestížnej pamiatkovo chránenej zóne Banskej Bystrice, strecha je nevyužívaná, verejnosti neprístupná, neoznačená, nepropagovaná. Jednoducho – zabudnutá, nedocenená.

Dokedy ?

Eva Kráľová

ŠTEFAN JUNG - BANSKOBYSTRICKÝ RICHTÁR, ŤAŽIAR A RINGBŰRGER Z XV. ST.

Do 90. rokov XV. storočia, do doby keď Ján Thurzo a Jakub Fugger založili Banskobystrickú mediarsku spoločnosť, v banských revíroch v okolí mesta dominovali najmä tri zámožné patricijské rodiny: Karlovci, Jungovci a Ernstovci. Karlovská rodina v Banskej Bystrici pôsobila minimálne od začiatku XIV. storočia až do konca prvej tretiny XV. storočia.Po roku 1430 karlovský rodinný podnik prevzal Štefan Jung alias Schweinegretel (Sweinengratl), ktorý vo svojich rukách sústredil vtedy už rozdrobený majetok Karlovcov. K nemu okrem ringového domu na námestí[1] patrili bane na Španej Doline a Pieskoch a tiež poddanské obce v okolí Banskej Bystrice: Podlavice, Riečka, Majer, Kostiviarska, Jakub a Uľanka.

Prvá zachovaná písomná zmienka o Štefanovi Jungovi je z 26. decembra 1443, kedy sa okrem iného píše: *„Richtár mesta Banská Bystrica Ján Per (Peer, Perr, Bher) a prísažní ... svedčia, že Štefan Jungk uzavrel so svojím nevlastným synom Egídom von Berg (Gilg von Perg) – členom mestskej rady, dohodu v zmysle ktorej dáva Egídovi na úhradu svojich dlhov jednu voľnú smenu vo všetkých svojich baniach na striebro, nachádzajúcich sa v Silbergepirg a dom v meste, ležiaci vedľa domu Jána Raaba, so všetkými jeho pertinenciami. Tým sú vyrovnané všetky Egídove pohľadávky zapísané v mestskom protokole. Ak skôr zomrie Štefan a jeho potomci, ktorých splodil s Egídovou matkou, pripadnú jeho majetky Egídovi a jeho dedičom. Ak zomrie skôr Egíd a jeho potomci, pripadnú všetky jeho majetky Štefanovi Jungovi a jeho dedičom."*

Námestie SNP na fotografii z r. 1906, dom, v ktorom býval Š. Jung (dnes tam stojí budova Štátnych lesov), druhý zprava.

Štefan Jung v rokoch 1450 a 1454 zastával funkciu richtára. Jeho nevlastný syn Egíd von Berg bol richtárom už v roku 1446. Okrem Egída mal Štefan Jung ešte dvoch synov - Mikuláša a Jakuba. Zo zachovaných dokumentov z tohto obdobia je zrejmé, že Štefan Jung mal dosť veľké problémy ako podnikateľ - ťažiar, ktoré sa odzrkadlili aj na jeho finančnej situácii. Listina z 22. decembra 1454: „Kremnica. – *Štefan Jungk, richtár mesta Banskej Bystrice potvrdzuje, že si požičal od Stanka Vilhelmoviča 300 florénov na prevádzku baní. Dáva mu za to do zálohu svoje dediny Podlavice (Olersdorf ader Podlawicz) a Majer (Meyrhoff)."*

Aj ďalší dokument z 26. mája 1455 hovorí o tom, že situácia Štefana Junga sa nezlepšila, skôr naopak: *„Štefan Jungk z Banskej Bystrice potvrdzuje, že si požičal 400 florénov od Anastázie z Liptovského Mikuláša, sestry Pankráca a vdovy zemana Jandu, za čo jej a jej dcére Anne dáva do zálohu svoje dediny Kostiviarsku, Jakub, Uľanku a Riečku, ďalej majer za mestom a dom na námestí."* Ani v nasledujúcom roku sa nič nezmenilo a Štefan Jung bol už „jednou nohou" v krachu. Listina zo 16. februára 1456: *„Dlhopis Štefana Junga na 300 florénov, ktoré si požičal od mesta Banskej Bystrice na výmenu majetkov založených Stankovi Vilhelmovičovi z Kremnice. Mestu ako novému veriteľovi dáva do zálohu svoje dediny Podlavice a Majer (Mairhoff) so všetkými úžitkami, poddanskými robotami, dávkami a dôchodkami."*

Dobová rytina zachytáva ťažkú prácu v bani.

V tomto roku, alebo v roku 1457 musel Štefan Jung ujsť pred veriteľmi do Nemecka. Jeho majetok potom spravovali dvaja z jeho synov - Mikuláš Jung a nevlastný syn Egíd von Berg. Tretí syn Jakub Jung – farár v Špitálskom kostole sv. Alžbety sa za 200 florénov vzdal svojho podielu na majetku. 16. mája roku 1456 Štefan Jung spísal testament. Jeho synovia Mikuláš a Egíd začali po otcovom odchode - úteku spravovať rodinné bane a už 8. júna 1457 sa im podarilo od mesta spätne odkúpiť za 300 florénov dediny Majer a Podlavice.

Koncom roka 1458 Štefan Jung píše z Nemecka synovi Egídovi. 26. december 1458: „Grabe pri Saafelde. – *Štefan Jung vyslovuje svoje uspokojenie nad tým, že sa Egíd pokonal s bratom Mikulášom; obom zveruje počas svojej neprítomnosti správu svojich banskobystrických majetkov a dáva mu pokyny pre prevádzku baní na Pieskoch. Zmení svoj testament zo 16. mája 1456. Sťažuje sa na svoju manželku – Egídovu macochu Veroniku, ktorá sa nevie dočkať jeho smrti, a na nezdareného syna Jakuba – špitálskeho farára, za ktorého benefícium musí zaplatiť mestu vysoký cenzus (6 hrivien striebra ročne[2]). Do Uhorska nemôže nateraz vycestovať, avšak podrobné informácie mu po svojom návrate odovzdajú brat Mikuláš a strýc Juraj, ktorí sú tu na návšteve. Doručiteľa tohto listu (Petra Junga) nech Egíd zamestná."*

O rok neskôr, keď sa situácia okolo jungovského rodinného podniku stabilizovala, došlo k majetkovému vyrovnaniu medzi bratmi Mikulášom a Egídom. V listine z 30. decembra 1459 sa okrem iného píše: *„Mikuláš Jung odstupuje svojmu bratovi Egídovi vom Perigk polovicu rodinných majetkov na území mesta Banskej Bystrice, ktoré ich otec Štefan Jung svojho času založil... Egíd ich potom na vyzvanie banskobystrického richtára Fritza (Fryccen) vymenil. Ide o bane, huty, domy, majer povyše mesta, poddaných v meste i mimo mesta, role, lúky – všetko čo kedysi vlastnil Carlus. Z cesie vyníma Mikuláš len dom na námestí... a to všetko robí i v mene svojej manželky Kataríny a svojich potomkov."*

V roku 1465 už Mikuláš Jung a ani Egíd von Berg nežili a tak sa ich otec, starnúci Štefan Jung vrátil z Nemecka do Banskej Bystrice, aby usporiadal pomery okolo opusteného rodinného majetku. Z 21.12. 1465 sa zachovala listina – protest Agnesy, vdovy po Egídovi von Berg, voči svokrovi Štefanovi Jungovi, ktorý vraj bez jej súhlasu predal celý jungovský podnik budínskym mešťanom Jánovi Ernstovi a Vítovi Műhlsteinovi za 6 200 florénov. Táto informácia však protirečí ďalšej kúpnopredajnej zmluve, ktorá bola uzavretá len o necelé tri mesiace neskôr. Ako však ukázal ďalší vývoj udalostí, platná, teda rozhodujúca bola tá druhá.

13. marec 1466: *„Svedectvo Ostrihomskej kapituly o tom, že nobilis Štefan Jungk z Banskej Bystrice predal svoje tamojšie majetky z polovice budínskemu mešťanovi Jánovi Ernstovi a z polovice kráľovskému komorníkovi Jánovi Thuzovi de Lak, spolu za 6 200 florénov ... predané boli tieto majetky: tzv. Karlovský dom v Banskej Bystrici ... celé poddanské dediny Podlavice, Riečka, Uľanka a Majer, polovica obcí Jakub a Kostiviarska, ktoré patria k uvedenému domu, potom mestské kúpele (balneum) a patronátne právo k Špitálu sv. Alžbety a napokon bane Nová a Dedičná štôlňa s príslušnými hutami a lesmi."* Ján Thuz sa však v roku 1470 za 2 000 florénov zriekol svojho podielu na majetku v prospech Jána Ernsta, čím sa budínsky mešťan stal jeho jediným vlastníkom.

Tým sa skončila éra, keď mediarsky podnik v okolí Banskej Bystrice vlastnili a spravovali Jungovci. Štefan Jung prežil svojich synov len o niekoľko rokov. Jeho smrťou sa uzavrela ďalšia kapitola banskobystrického baníctva a začala sa nová, v ktorej už dominoval Ján Ernst a jeho potomkovia.

Ján Baláž

Poznámky:

[1] – dnes na jeho mieste stojí budova Štátnych lesov

[2] – jedna hrivna striebra = 0,245 kg

AKÝ BÝVAL CHÝREČNÝ RADVANSKÝ JARMOK A AKO SI HO PAMÄTAJÚ

Historické pramene už koncom 13. storočia hovoria o Banskej Bystrici ako o „striebornej“ - ako o meste, kam za obchodom chodievali kupci flanderskí, nemeckí i poľskí. Bystričania sa už v tomto čase zaoberali obchodom so striebrom, vínom a súknom. Potom prišlo významné obdobie v histórii Banskej Bystrice, keď sa nosným hospodárskym odvetvím stala banská činnosť. V dobe úpadku banských miest – koncom 16. a v 17. storočí – bystrickí mešťania venovali čoraz väčšiu pozornosť obchodu a remeslu. Na pravidelných týždenných trhoch aj na výročných jarmokoch sa v Banskej Bystrici predávali popri poľnohospodárskych výrobkoch z vidieka aj práce podomovej výroby, mestského i ľudového remesla, výrobky manufaktúrne a neskôr i priemyselné. Od 18. storočia nadobúda i v tomto kraji čoraz väčší význam domácka výroba – napríklad Pavel Socháň sa zmieňuje o špeciálnych bystrických piatkových trhoch na čipky, kde čipkárky predávali svoje výrobky priekupníkom.

Staré bystrické týždenné trhy prevzali na seba úlohu zásobovať tovarom široké okolie. Kupcami nebolo už len obyvateľstvo bystrického okolia, ale ľud z dedín, dediniek a osád, vymedzených približne mestami Brezno, Kremnica, Nová Baňa, Ľubietová, Banská Štiavnica, Pukanec, Krupina. Jarmoky mohlo mesto organizovať jedine vo schválených termínoch. V Banskej Bystrici sa konali jarmoky v termínoch 25.–27. januára, 7.–9. mája, 29.–30. novembra a 1.–2. decembra. Boli to jarmoky, aké bývali v tom čase aj v iných okresných a župných mestách. Ale jarmok konaný v Radvani 8.–10. septembra na Sviatok Narodenia Panny Márie prevyšoval ostatné bystrické jarmoky a stal sa známym v podstatne širšom regióne, ako je len stredné Slovensko.

Obec Radvaň získala mestské práva v 17. storočí, v roku 1655 získala právo jarmočné. Historici predpokladajú, že jarmok v Radvani vznikol na základe privilégia o usporadúvaní pútí, ktoré získal katolícky kostol v Radvani, zasvätený práve Panne Márii. Množstvo ľudí zúčastňujúcich sa na púťach začali využívať radvanskí remeselníci na predaj svojich výrobkov. Postupne vznikol práve v Radvani jeden z najvýznamnejších jarmokov v širokom okolí.

Výrobky kúpené na Radvanskom jarmoku mali chýrečnú kvalitu. Každý remeselník po celý rok chystal najlepšie výrobky práve na tento jarmok. Malí čižmári z okolia Banskej Bystrice viezli na jarmok aj po 100 párov kvalitných čižiem. Popri šiatroch remeselníkov z miest i dedín stáli ženičky z Detvy so svojim bielučkým plátnom a handričkovými kobercami, čipkárky zo Starých Hôr, Španej Doliny, Hodruše.

Každoročne tí istí trhovníci zaujali tie isté miesta, a to väčšinou spolu podľa druhu tovaru, aký predávali. Drevári z Tekova a z okolia Novej Bane predávali truhlice, hrable, súseky, praslice, detvianski tokári kolovraty, z Novohradu prišli sem predať lopaty, vidly, obruče, kade, korytá, metly. Sitári putovali na tento jesenný jarmok z Nitrianskej stolice a z Tekova. Nechýbali tu ani košiny a košíky pletené z prútia a z lieskových štiepkov z Novohradu, Gemera a Hontu. Slamené úle a otiepky rôzneho tvaru predávali Novohradčania. Hrnčiari mali svoj tovar uložený na vozoch aj pri vozoch. Podľa G. K. Zechentera - Laskomerského boli hrnčiari so svojim tovarom rozložení hneď na začiatku jarmočnej ulice, najuznávanejší mali byť hrnčiari zo Sielnice. Z ďalších prameňov je známe, že sa na Radvanskom jarmoku predávali aj v samostatných šiatroch modrotlačové šatky, nože a nožnice, lyžice, hrebene, visiace zámky.

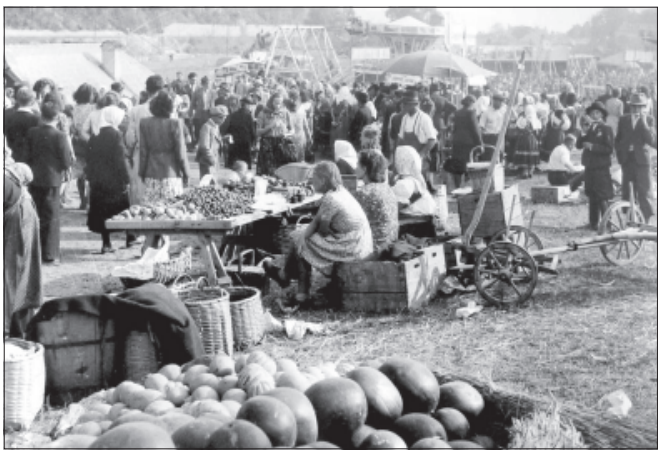

Dobové fotografie z minulého storočia dokumentujú atmosféru jarmoku.

Neoddeliteľnou súčasťou Radvanského jarmoku bola ponuka potravín. Ženy z okolia Krupiny v širokých sukniach lákali okoloidúcich voňavou pečenou husacinou, jaternicami a bravčovinou. Tieto mäsité dobroty piekli na pekáčoch nad hrncami, v ktorých bolo žeravé drevené uhlie. Medzi potravinami vynikali syrárske výrobky - boli tu kopy bryndze, biele pareničky a korbáčiky, zlatisté údené syry a oštiepky… predávali ich ženičky z Horehronia i z okolia Detvy, prinášajúc ich priamo zo salašov. Boli tu však aj výrobky okolitých bryndziarskych a syrárskych podnikov zo Zvolena, Detvy, Radvane. Koše zeleniny - papriky, paradajok a uhoriek sa striedali s rôznymi druhmi ovocia.

Radvanský jarmok mal od vekov svoju zvláštnu atmosféru. Kupujúci i predávajúci slávnostne vyobliekaní sa jednali a chválili svoj tovar porozkladaný pod šiatrom i na zemi vo dvoch radoch pozdĺž dlhej radvanskej ulice. Na vzácnu atmosféru jarmoku v medzivojnovom období si pred viacerými rokmi zaspomínala aj manželka vtedy ešte žijúceho posledného hrebenárskeho majstra z Radvane, pani Mária Dobrotová: „*To bol najväčší sviatok. Vtedy sa nič nerobilo! Len varilo a pieklo. To nie len Radvanci boli, každému prišla z inakade rodina. Tešili sa, ale si aj nakúpili. Šiatrov bolo dakedy aj sto. K bežnému životu čo bolo potrebné, to všetko ste tam dostali. Čo ste žive chceli...*”

Radvanský jarmok podľa spomienok pani Dobrotovej začínal pri radvanskej kasárni a Beniačovej modrotlači, kde bol *prázdny plac*. Na začiatku jarmoku bol kolotoč s maľovanými koníkmi. Jeho majiteľom bol pán Donoval, ktorý býval za kasárňami, za kolotoč platili deti 50 halierov. Do cirkusu chodievali len deti lepšie situovaných majstrov, vstupné bolo drahšie, platilo sa jednu alebo dve koruny. Na jarmoku nechýbali hojdačky – „*hunčky - týchto komédiou bolo najviac*”. Od Beniačovského mosta po oboch stranách boli šiatre až po Dolnú Radvaň. Tam na pultoch, ktoré poskytovala obec, predávali z Čiech aj z Moravy *šatstvo*. Ďalej predávali *radvanskí súkeníci*, Markovičovci

a Horenickovci. Tí predávali *štofy*, ktoré vyrobili sami, ale aj objednávali od iných firiem.

V ďalšej časti jarmoku sa predávala *obuv*. V septembri sa najviac kupovala obuv na zimu - kapce. Obuv predávali Revallovci a Sékelovci z Bystrice. Brat pána Revalla bol klobučník, aj ten chodil na jarmok. *„Spolu chodili, ale im bolo lepšie, mali kone. Naložili, predali, odišli. Neboli viazaní na nikoho.*"

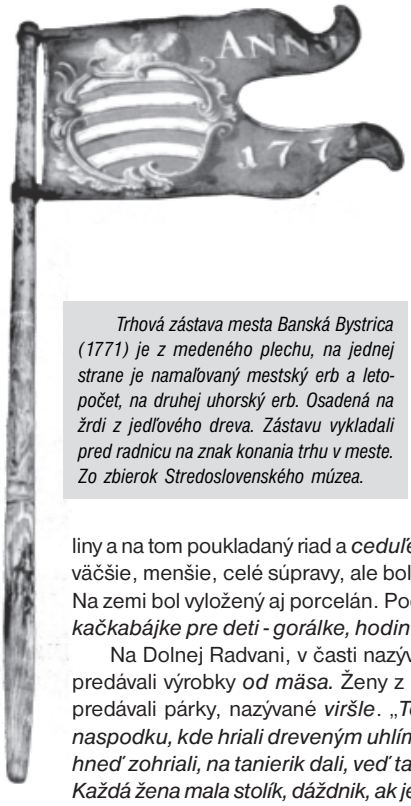

Trhová zástava mesta Banská Bystrica (1771) je z medeného plechu, na jednej strane je namaľovaný mestský erb a letopočet, na druhej uhorský erb. Osadená na žrdi z jedľového dreva. Zástavu vykladali pred radnicu na znak konania trhu v meste. Zo zbierok Stredoslovenského múzea.

Do jarmoku prišli aj *kupci s riadom* hlavne od Lučenca. Predávali riad plechový aj smaltovaný a kotle. *„Tam, ako Makovickovci bývali"*, mali popod obloky tovar povykladaný len na zemi, nemali šiatre. Na zemi mali plachty, potom stružliny a na tom poukladaný riad a *ceduľe*, čo to stojí. Hrnce, rajnice, väčšie, menšie, celé súpravy, ale bolo možné kúpiť aj jednotlivo. Na zemi bol vyložený aj porcelán. Pod šiatrami predávali aj *„také kačkabájke pre deti - gorálke, hodinky, prstene, píšťalky*".

Na Dolnej Radvani, v časti nazývanej na Prednom Mýte, sa predávali výrobky *od mäsa.* Ženy z Radvane a Kráľovej hriali a predávali párky, nazývané *viršle*. *„To mali plechovice, piecky naspodku, kde hriali dreveným uhlím vodu. Kto chcel,párky mu hneď zohriali, na tanierik dali, veď tam nikto tanierik neukradol. Každá žena mala stolík, dáždnik, ak jej muž spravil dáku záclonu, ak pršalo, alebo veľmi teplo bolo. Predávali väčšinou tie ženy, ktoré predtým slúžili u pánov a vedel,i ako obslúžiť, aj chlebíka nakrájať.*"

Krížankami boli nazývané ženy zo Svätého Kríža. Tie doma chovali prasiatka a robili z nich jaterničky - *hurky* a *podbradky*. Večer šli vlakom domov aj s košmi a ráno už o štvrtej boli naspäť na jarmoku, *len sa nabrali a išli späť.* Tieto ženy pražili jaternice na plechoch, tiež na drevenom uhlí. Už doma si ich vopred uvarili, aby sa im nepokazili, a na jarmoku dopekali. *„Tá vôňa! Voňalo to! A pekári boli. Rožky predávali. Keď si kúpil za korunu, ani nevládal zjesť. Párky boli za dve päťdesiat. Za tri koruny podbradok, to už bol kus, to ani nezjedol! Chlieb si ženičky kúpili od pekárov, väčšinou bol ražný. A pivo sa väčšinou pilo - ani limonáda nebola... Mne keď dali dve koruny do jarmoku, ja som bola gavalierka. Za 50 halierov som išla na kolotoč, za 50 halierov som si kúpila dyňu, celú štvrťku, a za tú druhú korunu som si ešte mohla kúpiť jeden veľký slaný rožok a aj cukrík. Ale kolotoč, to bolo hlavné..*"

Ženy chodili na trh slávnostne ustrojené.

Či už podnikaví obchodníci, alebo samotní účastníci – alebo aj všetci spoločne - každým rokom vybrali nejaký lacný predmet, ktorý sa stal „módnym" na jarmoku a snažil sa ho kúpiť každý mladý účastník (píšťalky, šatky, varešky…). Tam niekde hľadáme vznik varešky ako symbolu Radvanského jarmoku.

Zuzana Drugová
Foto: Archív Stredoslovenskéhomúzea

RADVANSKÝ JARMOK

Pokračovanie zo str.1.

Takto nezbýva, len aby ja, veľtrhový laik, upozornil Radvančanov na niektoré atrakcie, ktoré by ich jarmok do nového rúcha obliekly a dodaly mu patričného lesku a žiadúcej slávy.

Tak ku príkladu, by sa veľmi pekne vynímal moderne upravený pristav na Hrone, ktorý by umožnil zámorským hosťom priamu cestu po vode z Indie do Radvane.

Medzi Radvaňou a Kráľovou postavila by sa ohromná tržnica a okolo nej by sa sriadily rázne zábavné podniky v slohu kubistickom. Tobogany, sklzavky, bary, jasenné piesočné kúpele s umelými slnečnými papršlekami, moderne upravená miestnosť pre úpravu bubikopfov, tridsať tribún pre rečníkov rôznych politických strán, sál pre módnu prehliadku, spoločné plaviarne pre oboje pohlavie, kde by skauti bdeli nad zachovávaním predpísanej mravnosti, umelé nebe pre zamilovaných a peklo pre ženatých privábily by starých aj mladých, pekných i škaredých, bohatých i chudobných a rozniesly by slávu Radvane do šíreho sveta.

A tieto pôžitky netrvaly by len tri dni, ale celý rok, vo dne i v noci, pri svetle i po tme, a blahobyt Radvane rástol by do nekonečna a Radvaň by sa stala jediným šťastným miestom v našej republike, kde by nebolo nespokojných republikánov a republikániek.

Preto prosím čo najsrdečnejšie, zmodernizujte radvanské jarmoky!

18.9. 1925.

Jozef Hobl (z dobovej tlače)

K POČIATKOM RADVANSKÉHO JARMOKU

Ferdinand III.

V roku 1655 získal gróf Juraj Radvanský od kráľa Ferdinanda III. povolenie na usporiadanie troch jarmokov v roku. Medzi nimi bol aj ten tradičný 8. septembra, na Sviatok Narodenia Panny Márie. Pristavme sa aspoň niekoľkými vetami pri osobe panovníka, ktorý náš Radvanský jarmok povolil.

Ferdinand III. (1608 -1657) nastúpil na trón po svojom otcovi Ferdinandovi II. v roku 1637 ako dvadsaťdeväťročný. Mal povesť vzdelaného človeka. Vzdelanie získal u jezuitov, plynule ovládal päť jazykov. Nepatril medzi náboženských fanatikov. Ani on sa však neubránil dôsledkom reformačného a protireformačného hnutia. Po nástupe na trón zaviedol viaceré prísne úsporné opatrenia. Medziiným zakázal väčšinu plesov a ďalších spoločenských zábav na panovníckom dvore. On sám dával prednosť štetcu a hudbe. Vedel hrať na niekoľkých hudobných nástrojoch a bol celkom úspešným skladateľom. Hoci žil skromne a bol príslovečne sporivý, voči umelcom a umeniu bol štedrý.

DEJINY SLOBODNÉHO KRÁĽOVSKÉHO MESTA BANSKÁ BYSTRICA

V r. 2005 bola vydaná monografia mesta Banská Bystrica z pera Emila Jurkoviča. V tomto čísle Bystrického permona prinášame časť kapitoly venovanej opisu života v meste. Pozrime sa na život v minulosti a porovnajme ho s tým dnešným.

MESTSKÝ ŽIVOT

Vo všetkých oblastiach verejného života sa v Banskej Bystrici stretávame s tou najrigidnejšou zbožnosťou. Otcovia rodín aj mestská vrchnosť sa usilovali o jej upevnenie a slobodné prejavovanie. Prirodzene, v tom ich podporovala aj cirkev, upozorňujúc ich na každý prípad, keď zistila porušenie starých nemenných fundamentov. Mestská vrchnosť bola povinná vo všetkom – v cnosti, pracovitosti, striedmosti – byť príkladom. Kto sa proti tejto zásade previnil, bol potrestaný prísnejšie než obyčajný človek, pretože radný ako strážca musel byť dokonalý. Za opomenutie alebo nedbanlivosť sa musel občas aj on zodpovedať a pykať rovnako, ako mal možnosť potrestať tých, ktorí narušali verejný poriadok. Mestská vrchnosť mohla voči vinníkom vymerať tvrdé tresty. Túto právomoc aj aktívne využívala. Napriek tomu však ľudia svojimi vrodenými sklonmi na zhrešenie a aj slovným a skutkovým prejavovaním týchto náchylností neprestávali poskytovať prácu týmto strážcom verejného poriadku.

Tresty vymeriavané s nebývalou prísnosťou skutočne výraznou mierou znížili počet previnení. Žiaľ, dnes pri veľkom počte nápravnovýchovných ústavov to už konštatovať nemôžeme. Vtedy vo väčšine prípadov tresty postihovali nielen páchateľa, ale aj toho, kto zločinu nezabránil, hoci mohol. Za previnenie dieťaťa potrestali aj otca, pretože na svojho syna alebo dcéru nedal pozor. Prísne sa trestali smilníci; dokonca v prípade takýchto opakujúcich sa prípadov neboli pokladané za prehnané ani tresty smrti.

Na druhej strane tomuto prísnemu súdnictvu nebol neznámym ani pojem milosrdenstva. V prípade predvídateľnej nápravy, najmä ak sa v kauze zaangažovali vplyvné osoby, dokázal sa prejaviť aj súcit. Veľmi často sa oň zasadzoval aj duchovný otec mesta v prípade svojich poblúdených veriacich; ani súd sa nebránil zvážiť poľahčujúce okolnosti. Raz istú ženu zachránil pred najprísnejším trestom až list kráľovnej žiadajúci o milosť; cirkevný trest jej mestská rada ani v tomto prípade neodpustila. Mestská rada však mnohokrát vynášala tresty aj v prípadoch, ktoré by už dnes neboli ani priestupkami; týmto postupom mienila zamedziť zvrhnutiu sa týchto nezbedností na horšie veci.

Súd chcel prísnymi trestmi ustanoviť aj odstrašujúce príklady, aby sa podobné prípady už nikdy viac nestali. Vidno to aj v prípade zaobchádzania s pozostatkami samovrahov. Spravodlivosť úbožiakov nielenže zbavila možnosti cirkevného pohrebu, ale ešte viac ich zhnusila iným tak, že ich dala vyviecť katovi cez bránu domu, kde boli nájdené (*jeho telo cez prah vyvlečené*). Pozostatky nariaďovala ukladať nie do truhiel, ale len zabaliť do plachty a tak ich pochovať niekde pri ceste.

Nemenej hrozným je prípad Jána Tuscha, ktorý sa obesil na domovom pôjde obchodníka Jána Simerta. Mestská rada vyslala na miesto činu osobitnú štvorčlennú komisiu zistiť, či sa mŕtvola nedá cez okno spustiť na dvor, aby sa potom mohla odtiaľ odstrániť. Mestská rada napokon s ohľadom na úbohých počestných rodičov zosnulého zmiernila trest. Nariadila, aby kat pochoval nešťastníka na mieste dnešného katolíckeho cintorína (*v záhrade, ktorá sa nachádza za hradom*).

Niet pochýb, že táto prísnosť vyvolávala v obyvateľstve silný dojem. Ešte mnoho rokov po spomínanej udalosti sa totiž ľudia pamätali na tento prípad. Pravdepodobne nie s patričnou pietou ukazovali na hrob pri ceste, v ktorom si nebožtík po utrápenom a nešťastnom pozemskom utrpení želal nájsť večný pokoj.

Mestská vrchnosť prísne postihovala aj nadávanie. Jednoduchí ľudia boli zaň odsudzovaní na palicovanie alebo do väzenia, lepšie situovaní zasa na znateľný peňažný trest. Počas vojnových rokov opakovane vyhlasovala v kostoloch zákaz nadávok; dávala ho rozvešať aj na všetky mestské brány, len aby sa vyhla zaslúženému Božiemu hnevu – *Bože, daj nám svoju česť na pomoc a dobré takto vykonaj,* – píše sa v zápisnici z 29. júla 1604.

Mestský súd sa však cítil byť kompetentným aj na súdenie a trestanie prípadov, ktoré neboli nieže zločinmi, ale ani priestupkami, lež nanajvýš ľudskými pokleskami a slabosťami. V zápisnici z roku 1614 sa napríklad stretávame s trestaním urážlivej pýchy a nadutosti. Správanie manželky mestského fyzikusa mnohí pokladali za hanlivé, a preto ju oznámili mestskej rade. Keďže žena bola pravdepodobne hrdá a pyšná na svoje krásne šaty, mestská rada ju dala predvolať. Po upozornení na jej vyzývavé správanie dala na ňu navliecť akýsi hrubý odpudzujúci odev, v ktorom ju na hanbu sveta poslala domov. Meštianstvo samo dávalo pozor, aby sa nikto neobliekal nad rámec svojho postavenia a vlastných možností. Všetci museli dodržiavať *Kleiderordnung* (odevný poriadok) ustanovený mestskou radou, ktorý mešťanom určoval mieru nielen v obliekaní, ale aj v stolovaní počas sviatkov. Ohradzovali sa voči nedodržiavaniu zásad a svojho času aj upovedomili mestskú radu, ak sa niekto previnil proti nariadeniu. Inokedy zasa upozorňovali magistrát, aby nenechal previnilcov bez trestu: *takto aj nadmerná pýcha a zdobenie sa a hýrivosť nemajú byť pripustené*, hovorilo meštianstvo v *Meštianskych žiadostiach* v roku 1609, útočiac na fintenie sa, ktoré poukazuje na márnivosť.

Vo všeobecnosti sa v mestských inštitúciách a vo všetkých prejavoch mestského života odrážala mravnosť a zbožnosť. Ako dobrý príklad slúžila obyvateľstvu samotná mestská vrchnosť. Medzi sebou zniesla len takých ľudí, voči ktorým nejestvovalo podozrenie z nemravnosti či bezbožnosti. Triezvosť, umiernenosť, neutíchajúca pracovitosť a čestnosť charakterizovala občanov, ktorých mešťania poverili vedením svojich záležitostí. Mestská rada sa ako orgán zúčastňovala bohoslužieb, kázní aj procesií a aj rodinným životom radných poskytovala ostatným mešťanom príklad. V precízne vedených mestských knihách sa počas 400 rokov sotva nájdu dva prípady, ktoré by nás mohli presvedčiť o opaku. Takí predstavitelia mesta ani nemohli viac zotrvať vo výsadnom postavení a ešte pred uplynutím svojej funkčnej doby museli abdikovať.

Mestská rada teda vo všetkom šla vzorom; tak to vyžadovala aj od meštianstva, aby sa týmto dobrým príkladom inšpirovalo a vo všetkom sa ho pridržalo.

Mestská rada pripisovala veľkú dôležitosť dodržiavaniu pracovného pokoja počas sviatkov a nedieľ. Sama v týchto dňoch bezpodmienečne nezasadala a trestala všetkých, ktorí by sa túto zásadu opovážili porušiť. Ak bola trestom peňažná pokuta, výnosy z nej smerovali vždy do kostolnej pokladnice. Najčastejšie však vinníkom, ak boli protestanti, vymerala sankciu 2 – 3-dňového väzenia o chlebe a vode. Ak previnilcami boli katolíci, potom ich trest bol dvojnásobný.

Prestávku v práci si však mohol nárokovať nielen zamestnávateľ, ale musel ju udeliť aj svojim zamestnancom, čeľadníkom, dokonca aj dobytku ťahajúcemu jarmo. Mešťania v *Meštianskych žiadostiach* z roku 1644 požadovali prestávku v práci aj pre pivovarníkov a pekárov. V roku 1733 sa zasa na mestskú radu obrátil mestský farár so žiadosťou prijať opatrenie voči gazdom zamestnávajúcim čeľadníkov. Sluhovia by mali pred nedeľou a sviatočným dňom mať trocha času na vybavenie aj vlastných povinností, nech nemusia porušovať pracovný pokoj. V roku 1711 už zakázali aj furmančenie počas nedeľných bohoslužieb; zakazovalo sa aj predávanie.

Mestská vrchnosť však nariadenia iba nevydávala, ale dbala aj o ich dodržiavanie prostredníctvom strážcov. Rešpektovanie týchto príkazov najprv pozorne sledovali poverení mestskí hajdúsi. Neskôr však v meste oživili starý zvyk, aby na domy, kde sa porušuje pracovný pokoj, upozorňovali študenti.

Na nariadenie miestodržiteľskej rady za účelom zamedziť konvertovanie z katolíckeho vierovyznania na protestantskú konfesiu mestská vrchnosť začala od roku 1748 vymeriavať tvrdé tresty aj voči odpadlíkom. V zmysle usmernenia boli tí, ktorí prvýkrát konvertovali na protestantizmus, potrestaní ročným väzením. Opakovaného konvertitu postihol trest dvojročného žalára. Rovnaká sankcia čakala na šľachtica aj človeka neurodzeného pôvodu; áreštovanie malo byť dokonca sprísnené aj dvojdňovým pôstom o chlebe a vode. V nariadení sa však súbežne hovorí aj o duchovenstve, aby ľud náležite poučilo

ohľadne náboženských príkazov. Naozaj jestvujú dôkazy, že mestský súd v roku 1751 vyniesol ročný trest za apostázu.

Mešťania ešte stále pripisovali dôležitosť aj mimoriadnym prírodným úkazom či zjaveniam komét a boli ochotní pripisovať im mimoriadny význam. Mestská vrchnosť v takých prípadoch nemeškala vyzvať obyvateľstvo na vhĺbenie sa do seba a náležité správanie, aby sa vyhlo Božiemu hnevu.

Podľa starodávnej baníckej viery sa vždy, keď šachty začali poskytovať štedré výnosy, obyvateľstvo vyzvalo na zdržanie sa akéhokoľvek hriechu, hier, nemierneho pitia a hodovania, tanca a nemravnosti. Cieľom opatrenia bolo nevyvolať Pánov hnev, ktorý by ich potrestal a na bane opäť zoslal jalovosť. 15. septembra 1690 aj samotný komorský gróf písal v takomto duchu mestskej rade.

Nech bolo akokoľvek rozvinuté aj školstvo a výklady duchovenstva boli ozrejmené, obyvateľstvo predsa len ostalo naklonené poverám a ľahko dôverovalo kdejakým figliarskym a spravidla do rúcha tajomstva odetým postupom sľubujúcim telesné alebo materiálne výhody. Mnohokrát sa teda stretávame aj s trestmi, ktorými mestská vrchnosť sankcionovala povery a usilovala sa ich vytlačiť z ľudských myslí. V tomto ohľade bola ostatne situácia aj zmýšľanie rovnaké aj inde, ako to dokazujú početné archívne dokumenty.

Dobu charakteristickú drsnosťou v nejednom prípade poprie úsilie inak mimoriadne prísneho súdnictva, aby vinník nielen pykal za svoje previnenie, ale aby sa zmieril aj s Bohom, ktorému skutkom ublížil. Richtára v tomto úsilí podporovalo aj duchovenstvo, keď vyzýval vinníka navrátiť sa k Pánu Bohu.

Mestský súd ako prísny dohliadateľ nad mravnosťou trestal aj pochybenie snúbencov pred uzavretím manželstva, keď tvrdil, že skutok ešte cirkevným žehnaním nebol omilostený.

Falšovanie potravín nebolo ničím výnimočným ani v dávnych časoch. O to prísnejšie však boli postihy za takéto počínanie. Potraviny, ak ich bolo možné konzumovať, boli zhabané a odovzdané chudobincom; neraz ich však museli zničiť.

Meštianstvo nemeckého pôvodu veľmi dbalo na vonkajší poriadok a patričné vystupovanie na verejnosti najmä počas verejných zhromaždení. Preto uznalo za vhodné postarať sa aj o usporiadanie smútočného sprievodu. Mestská rada v roku 1605 nariadila, aby smútiaci kráčali v sprievode za truhlou po pároch. Obyvateľstvo už ostalo tomuto pôsobivému zvyku takpovediac dobrovoľne verné dodnes.

Mešťania lipli aj na starobylých zvykoch importovaných azda ešte z ich pôvodnej vlasti. Na druhej strane však zabúdali na tie obyčaje, ktoré sa už každopádne prežili, resp. by mohli vyznieť ako žobranie či obťažovanie.

Na deň sv. Juraja sa mestská rada postarala o to, aby sa mešťania mohli dozvedieť o všetkých skorších aj novších nariadeniach. V prítomnosti všetkých ich teda dala prečítať a prítomných informovala o požiadavkách a hroziacich trestoch. Hlavnými bodmi štatútu boli: Zakázané je vyšliapavať chodník, otvárať cesty cez polia a lúky, otvárať mestský vodovod na pranie a tým ho znečistiť, odkôrovať stromy alebo inak ich poškodzovať v mestských lesoch; každý je povinný dávať svoj dobytok na pašu mestskému pastierovi – iného pastiera neslobodno prijať; treba dávať pozor na cudzincov a ihneď ich nahlásiť mestskej vrchnosti; zakazuje sa nadávať a kliať, hádať sa, spievať a tancovať na uliciach; treba dávať pozor na oheň – v každom dome preto musí byť v lete dostatočné množstvo vody v pohotovosti; každý majiteľ domu musí udržiavať čistotu v jeho okolí; zakazuje sa strieľať v uliciach a záhradách; každý musí vlastniť plnú výzbroj a je povinný cvičiť sa v streľbe; vlastný dom či inú nehnuteľnosť nikto nesmie predať alebo dať do zálohu bez vedomia mestskej vrchnosti; bez zvolenia mestskej rady si nik nemôže zriadiť novú záhradu a nesmie vyklčovať ani les, aby jeho pozemok využíval ako ornú pôdu; dane treba presne platiť; nikto nesmie uplatňovať práva, ktoré nevlastní; zakazuje sa predkúpa; zakazuje sa riediť hustý med, predaj takto zriedeného medu a pálenie alkoholu zo sladu; zakazuje sa angažovať cudzích krajčírov a obuvníkov; nie je dovolené do mesta dovážať cudzie pivo alebo víno; počas bohoslužieb neslobodno nalievať alkohol; nakoniec všetci tí, ktorí obchodujú za hranicami mesta a s tovarom vyhľadávajú aj vzdialenejšie regióny, sú u mestskej vrchnosti povinní každý rok si obnoviť mýtny list (*Mauthbrief*) na vlastné osvedčenie.

Na regulovaný mestský život poukazuje aj nové opatrenie: cudzinecký ruch musel byť kontrolovaný a cudzinci ubytovaní v hostincoch museli byť ihneď nahlásení mestskej polícii. Ak by majiteľ hostinca zanedbal túto povinnosť, mal byť napomenutý.

Podľa vzoru ostatných miest v starohorskej časti mestských lesov žil pustovník v domčeku, ktorý mu postavilo mesto. Pustovník z času na čas prichádzal do mesta, aby si modlitbami nahromadil nevyhnutné potreby na skromný život. Posledným pustovníkom, o ktorom vieme, bol istý Melichar Malachovský – brat Bonifác, ktorý na nariadenie diecézy strávil ročný noviciát u ľupčianskych mníchov a až potom sa nasťahoval do starohorskej pustovne. V roku 1770 však na nariadenie z vyšších miest samotný ostrihomský arcibiskupský stolec zrušil túto ustanovizeň. Dotyčnej osobe zakázal nosiť cirkevný odev a vyhlásil, že bude lepšie, ak spásu svojej duše nájde v inej činnosti.

So zbožnosťou obyvateľstva súvisela aj jeho dobročinnosť, s ktorou sa počas storočí neustále stretávame. Najstaršou dobročinnou a filantropickou ustanovizňou bol mestský chudobinec. Popri Špitáli sv. Alžbety mohol výhradne na základe štedrých meštianskych darov poskytnúť pomoc mnohým chudobným a zanedbaným nemocným ľuďom. Nájdeme tu aj mestské kúpele, ktoré znovuvybudoval M. Königsberger. V nich sa chudobní ľudia nielenže mohli vo vyhradený čas vykúpať, ale zo základiny, ktorú tiež poskytol Königsberger, boli pohostení aj pivom.

Svedectvo o meštianskej dobročinnosti nám dodnes poskytujú testamenty. V nich sa neraz stretávame s nemalými darovanými obnosmi, ktoré autori závetov odkazovali kostolom na ich vnútorné zariadenie, kláštorom, resp. na iné zbožné účely. Jestvovalo mnoho omšových základín spojených s tunajšími kostolmi. Ešte viac však bolo cennej kostolnej výbavy, ktorá právom vzbudzovala údiv a obdiv aj osôb privyknutých na množstvo pokladov a cenností. Veľká dobročinnosť sa preukazovala aj voči chudobným študentom mestskej latinskej školy, ktorí pri ich mendikáciách a rekordáciách boli ochotne podporovaní a pomáhalo sa im.

Akoby zrkadlom dobročinnosti meštianstva bola mestská rada; v jej účtovných knihách nájdeme v nevyčísliteľnom množstve záznamy o milodaroch vyplatených z mestskej pokladnice. V každom zväzku sa nachádza osobitná kolónka na vyúčtovanie darov a testamentárnych odkazov (*Schenkungen*). V knihách sa raz stretávame s chudobnými študentmi, vdovami a sirotami (*ktorí nemajú ani do čoho zahryznúť*), spravidla každoročne sa objavujúcimi žobravými mníchmi, inokedy so skrachovanými mešťanmi, ľuďmi zbierajúcimi peniaze na výkupné z tureckého zajatia atď. Žiaľ, už aj v tých časoch sa môžme stretnúť so svetaskúsenými podvodníkmi, ktorí nachádzali ľahší spôsob života prostredníctvom zbierania milodarov. Predovšetkým na konci 18. storočia boli takými potomkovia východných kniežat, ktorí stratili svoje tróny. V Banskej Bystrici sa zvyčajne stretli s veľkou úslužnosťou; obdarovaní sa niekedy nechali dopraviť mestským záprahom tam, kam si priali.

Z uvedenia hudobných nástrojov v niektorých pozostalostných inventároch môžeme dedukovať, že vzdelaná časť obyvateľstva sa doma na amatérskej báze venovala aj hudbe.

S výnimkou cechov a niekoľkých nábožensky orientovaných združení (*Bratstvo umierajúceho Krista*) sa v minulosti nestretávame so spolkami verejnoprospešného alebo filantropického charakteru. Výnimkou v tomto ohľade je len krátko fungujúci spolok, ktorý v posledných desaťročiach 18. storočia spojil paničky z mesta a okolia za účelom samovzdelávania a dobročinnosti do *Ružového rádu* (*Rosenorden*). Jeho schôdzky v Banskej Bystrici organizovala dcéra Jána Radvanského Polixéna, neskôr vydatá za Samuela Ujháziho. Pôsobnosť spoločenstva sa jej podarilo rozšíriť aj do Košíc. Toto malé združenie s idealistickým zameraním malo okrem urodzených slečien za členov aj mužov, dokonca František Kazinci raz – 14. apríla 1788 – viedol zápisniciu zasadnutia spolku v Košiciach. Je dokázané, že to bol slobodomurársky spolok.

Dobročinné spolky začali u nás vznikať až v 19. storočí a aj vtedy prvý z nich vstúpil do služieb humanity preto, aby na nedozerný čas podporoval obete biedy a chudoby. Odvtedy už vzniklo množstvo takýchto združení, ale iba ženský spolok dodnes verne plní svoje ušľachtilé poslanie, ktoré si vytýčil pri vzniku.

Táto pospolitosť sa zrodila po hladomore v roku 1847, keď sa banskobystrické slečny dali dokopy, aby z peňazí vyzbieraných po celej krajine varili jedlo pre hladujúci ľud. Slečny vtedy varili a podávali tzv. chudobnú polievku. Keď bieda s príchodom pracovných možností pominula, účastníčky udalostí povzbudené mestskou radou a vedomé si toho, koľko dobrého môžu spoločne vykonať, vytvorili *Ženský spolok*. Toto nové spoločenstvo sa tešilo veľkej podpore zo strany verejnosti. Vidno to aj na základe stavu jeho pokladničky – bola zakaždým štedro obdarovaná z výnosov divadelných predstavení a verejných zábav.

Úryvok z diela Emila Jurkoviča

BEDŘICH ŠOFR - VŠESTRANNÁ OSOBNOSŤ BANSKOBYSTRICKÉHO ŽIVOTA

S Banskou Bystricou spojil významnú časť svojho života uznávaný matematik a divadelník Bedřich Šofr. Na Gymnáziu Andreja Sládkoviča pôsobil ako stredoškolský profesor takmer 30 rokov. V meste pod Urpínom rozvinul svoju všestrannú divadelnú, ale aj športovú činnosť. Tu aj zomrel a je pochovaný. Učiteľská katedra a divadelné javisko boli jeho srdcovou záležitosťou. V obidvoch činnostiach bol v kontakte s ľuďmi, ktorých mal nesmierne rád.

Bedřich Karel Šofr sa narodil 14. 9. 1890 v Rychnove nad Kněžnou ako jedenáste dieťa Márie a Jozefa Šofrovcov. Po dvoch rokoch ešte pribudol ďalší člen rodiny. Detstvo prežil v nedostatku a veľkej skromnosti, ale v úcte a láske. O lásku a srdečnosť sa starali skromná a pracovitá matka a o sedem rokov staršia sestra. Otec z obavy, že neuživí veľkú rodinu, odišiel za prácou do zahraničia.

Bedřich Šofr (1890 - 1977)

Na prvé školské zážitky sa zachovali aj písomné dokumenty: Ako múdreho, svedomitého, ale aj šantivého chlapca ho zachytáva milá kniha spolužiaka Karla Poláčka „Bylo nás pět" s doslovom Františka Filipovského. V jedenástich rokoch nastúpil na miestne gymnázium. Kým si zvykol na náročnejšie štúdium, mal priemerné známky, ale neskôr sa prejavila jeho vôľa a výborné logické myslenie. Po úspešnej maturite pokračoval v štúdiách matematiky a fyziky na Karlovej univerzite v Prahe. Ťažko sa mu lúčilo s mestečkom a domácim prostredím. Rýchlo si však zvykol na veľkomesto a vďaka svojej srdečnej povahe nadviazal priateľské vzťahy s kolegami. Medzi nich patril aj študent Jaroslav Heyrovský, neskorší nositeľ Nobelovej ceny.

Ako čerstvý absolvent praxoval v Prahe, potom v Pardubiciach a neskôr v Náchode. V roku 1919 prišiel aj s ďalšími českými intelektuálmi pozitívne naladený na Slovensko, aby pozdvihol kultúrnu a vzdelanostnú úroveň vtedajšieho Slovenska. Dvojročné pôsobenie na gymnáziu v Zlatých Moravciach výrazne zasiahlo aj do jeho súkromného života. Zoznámil sa s Vilmou Kabinovou, nadanou a inteligentnou sestrou svojho žiaka zo Žarnovice. Sobáš sa uskutočnil 27. novembra 1920.

Novým a najhodnotnejším pôsobiskom mladomanželov bola Banská Bystrica. Prišiel sem na pozvanie Emanuela Pavelku, riaditeľa Klasického gymnázia Andreja Sládkoviča. Prijali ho ako profesora matematiky a fyziky a aj jeho zásluhou patrilo gymnázium medzi popredné školy v ČSR. Kolegovia a žiaci si cenili jeho teoretické vedomosti a srdečný, otvorený prístup. Vysoko si ho vážil jeho bývalý študent, neskôr emeritný biskup ThDr. Jozef Feranec.

Profesorský zbor Gymnázia A. Sládkoviča 1930-31. Šofr v strednom rade 4. vľavo

Takto si na neho spomína prof. RNDr. Beloslav Riečan, DrSc.: *„Na jeseň v r. 1951 ma učil profesor Šofr jeden štvrťrok. Robil tak popri zamestnaní mzdového účtovníka mestskej nemocnice. Za ten štvrťrok nás naučil logaritmy a komplexné čísla, a to tak, že som to nikdy nezabudol. Hovorilo sa o ňom, že správnu odpoveď vie žiakovi vsugerovať: „No řekni to, vžyť to umíš"...Pán profesor Šofr ma dokázal povzbudiť možno na celý život"*.

Naučil študentov rozlišovať podstatné od menej podstatného. Neváhal na maturitných skúškach zachrániť pred prepadnutím študenta aj ľsťou, ak bolo treba. Sám Šofr netajil o sebe: *„Bol som vždy priateľom a ochrancom študentov, najmä chudobných, spomínajúc si pritom na svoje mladé roky, keď sa moji profesori chovali ku mne, chudobnému, podobným spôsobom."*

Bedřich Šofr je autorom niekoľkých matematicko-fyzikálnych učebníc a príručiek. Jeho cieľom bolo vzbudiť záujem o matematiku a fyziku, o konštrukčné úlohy a logické myslenie na stredných školách. O matematické vyjadrenie určitej pravidelnosti javov pravdepodobných hovorí vo svojej práci „Základy počtu pravdepodobnosti", či „Populárne o počte pravdepodobnosti". Knihu „Euklidovské geometrické konštrukcie", v ktorej hovorí zábavným spôsobom o využití výpočtov pravdepodobností, zostavil z príkladov, ktoré riešil so svojimi žiakmi. Pripravil ju s cieľom overiť si svoje teoretické vedomosti a navodiť aj u čitateľov, tak ako to robieval u študentov, logické myslenie, schopnosť pozorovať a kombinovať. Po dlhoročnom úspešnom pôsobení v Banskej Bystrici opustil mesto koncom apríla 1939.

Nebol to dobrovoľný a plánovaný odchod. Na obdobie mníchovského diktátu sa mu viažu nepríjemné zážitky. Raz pred ich bytom vykrikovala skupina rebelantov: „Šofr do Hrona!". Na radu manželky, ktorá poznala jeho prudkú povahu, výtržníkov ignoroval. Rozhodli sa odsťahovať do Čiech, konkrétne do Hradca Králové, neskôr do rodného Rychnova nad Kněžnou. V Banskej Bystrici zostala ich vydatá dcéra Zinaida. Po predčasnom úmrtí jej manžela sa rodina Šofrovcov v roku 1950 vrátila do Banskej Bystrice. Bývalé profesorské miesto už bolo obsadené… Pomocnú ruku mu podali bývalí žiaci, ktorí mu posielali pozdravy aj do Čiech.

Stále čulý 60-ročný Šofr nastúpil za mzdového účtovníka a pokladníka v mestskej nemocnici. Niekoľko hodín vyučoval matematiku na dievčenskom gymnáziu. V roku 1954 prišla ponuka riaditeľa Strednej priemyselnej školy elektrotechnickej a spojovej Jozefa Murgaša učiť jeho milovanú matematiku na plný úväzok. Učil ju do roku 1958, do svojich 68 rokov. Ani definitívnym odchodom do dôchodku sa nezavršila aktivita Bedřicha Šofra. Písal príručky z matematiky, trojdielne pamäti „Historie mého života" a známe „Divadelné spomienky". Medzi popredných a úspešných študentov profesora Šofra patrili Peter Karvaš, Štefan Žáry, Alexander Matuška, Ján Cikker, Tibor Andrašovan, Andrej Bagar, Karol Zachar a i. Za dobré pedagogické výsledky mu Jednota čs. matematikov a fyzikov udelila plaketu a Čestné uznanie za vynikajúcu prácu, ktoré obdržal na celoštátnom zjazde v Prahe v apríli 1962.

Po práci s číslami a riešení aritmetických a geometrických úloh bola pre Bedřicha Šofra potešením a osviežením práca v divadle. Vďaka talentu a bezprostrednej povahe ihneď nadviazal kontakt s obecenstvom. *„Keď som prišiel r. 1920 ako profesor Gymnázia Andreja Sládkoviča do Banskej Bystrice, žasol som, v akých plienkach bolo divadlo v tomto krásnom a kultúrnom meste!"* spomína vo svojich rozsiahlych „Divadelných spomienkach". Zostavil ich podľa programov a kritík a doplnil fotografiami z predstavení.

Prvým naštudovaním v divadelnom krúžku Sokol, v ktorom sa Bedřich Šofr 25.3. 1922 na scéne Katolíckeho domu predstavil, bola veselohra COP od Boženy Vilkovej. V úlohe roztomilého muzikanta v Jiráskovej Lucerne sa 7.1. 1923 predviedol už v elegantnej a útulnej aule chlapčenského Gymnázia Andreja Sládkoviča. Na novom javisku odohral niekoľko predstavení spolu s manželkou Vilmou. Z tých úspešných spomeňme Tajovského Ženský zákon, ktorý aj režíroval, postavu Ilčika z Jánošíka, Doktora Galéna v Bielej nemoci, ktorú preložil Peter Karvaš, vtedy študent Gymnázia A. Sládkoviča.

Pripomeňme si jeho nezabudnuteľného Jožka Púčika, Šejnohu, Václava Juneka, Dr. Brunnera a mnohé ďalšie postavy, ktoré tento veľký divadelník stvárnil. Bol iniciátorom samostatného detského divadelného združenia, po roku 1945 zakladateľom písomnej a fotografickej dokumentácie Divadelného súboru Andreja Sládkoviča pri PKO v Banskej Bystrici. Absolvoval niekoľko hosťujúcich predstavení a prehliadok doma aj v zahraničí. Rok 1927 bol pre Bedřicha Šofra a celú Banskú Bystricu významným. Bol položený základný kameň Národného domu. Po prvej premiére 7.2. 1930 v Shakespearovej

hre Sen noci svätojánskej si do Divadelných spomienok zaznamenal nasledovné slová: *„V starom peknom meste pod Urpínom, do ktorého sa vlieva odveký život slovenských dedín z hôr a lúčin, rozvil sa večer slovenskej kultúry, ako sa rozvije zázračná ruža v teplom letnom dni.“*

Vynikol v mnohých predstaveniach ako herec, aj ako režisér, fotograf a autor scénických výprav. S banskobystrickými futbalistami odohral dve jednoaktovky: Čechovove Pytačky s klavírnym sprievodom bratov Andrašovanovcov a Tajovského Matku. Aj po svojej roli „núteného vysťahovalca“ a návrate na Slovensko pokračoval v divadelných aktivitách a nacvičil niekoľko hier so študentmi SPŠ J. Murgaša.

Na Vianoce s manželkou, vnukmi Daliborom, Michalom a vnučkami Danielou a Júliou. „ Žili jsme všichni ve vzájemné lásce.“ B. Šofr.

Bedřich Šofr participoval na mnohých športových podujatiach v našom meste ako hráč, alebo ako skúsený funkcionár. Futbal, hádzaná, hokej a atletika sa v Banskej Bystrici nezaobišli bez jeho účasti. Dlhé roky bol činný ako funkcionár hokejového klubu SK Smrečina a TJ Dukla Banská Bystrica.

Každej činnosti sa oddával naplno, s láskou a nezištne. Veľkú zásluhu na možnosti venovať sa toľkým aktivitám mali manželka Vilma a dobré rodinné zázemie. Vzťah k matematike zdedila dcéra Eva, ktorá žila v Prahe a pôsobila na Karlovej univerzite, pokračovateľom je jej syn, vnuk Bedřicha Šofra, doc. Michal Křižek. Druhá dcéra Zinaida žije v Banskej Bystrici, zdedila a úspešne zúžitkovala divadelný talent. V Divadelnom súbore Andreja Sládkoviča odohrala niekoľko úspešných predstavení.

Po nesmierne plodnom a rušnom živote Bedřich Šofr odpočíva na Katolíckom cintoríne v Banskej Bystrici. Svoju poslednú rolu odohral 12.2.1977. So svojimi blízkymi a spoluobčanmi sa rozlúčil citátom: *„V chudobe som sa zrodil. Chudobný zomieram. Mal som vás všetkých rád!“* Banskobystrická verejnosť a široká slovenská pospolitosť si s vďakou a úctou spomína na svojho milovaného učiteľa, profesora a vzácneho človeka.

Mnohé dokumenty z rodinného archívu Bedřicha Šofra sa nachádzajú vďaka dcére Zinaide Kvapilovej v zbierkach Štátnej vedeckej knižnice – Literárneho a hudobného múzea (ŠVK-LHM) v Banskej Bystrici a sú pre záujemcov dostupné na štúdium.

Zlata Troligová
Foto: archív LHM

JOZEF BOŽETECH KLEMENS - ZABUDNUTÝ BANSKOBYSTRICKÝ VYNÁLEZCA

Banskobystrické Štátne vyššie gymnázium malo vo svojom profesorskom zbore viacej významných osobností. Po Karolovi Zengerovi sa medzi vynálezcov a priekopníkov vedy zapísal aj maliar, sochár či prírodovedec Jozef Božetech Klemens. Rodák z Liptovského Mikuláša študoval v Prahe, kde v roku 1856 urobil skúšky z prírodných vied a neskôr sa stal aj akademickým maliarom, diplomovaným staviteľom a pedagógom.

Jozef Božetech Klemens (1817-1883)

Už v roku 1846 ho pozval magistrát mesta Banskej Bystrice, aby vypracoval návrh na zriadenie priemyselnej školy. Návrh bol mestom aj prijatý, no pre nepriaznivé udalosti nasledovných rokov nebol realizovaný.

Klemens sa zaoberal od roku 1842 aj daguerotýpiou a mal v Prahe zriadený aj ateliér. Daguerotýpia (pomenovaná podľa vynálezcu Louisa Daguerra) je vytváranie fotografického obrazu osvetlením striebornej vrstvy scitlivenej parami jódu. Vyvolávalo sa parami ortuti a ustaľovalo sa roztokom kuchynskej soli. Tak vznikol pozitívny, ale zrkadlovo obrátený obraz. V roku 1858 sa stal členom c.k. říšského geologického ústavu vo Viedni, od roku 1862 bol členom Uhorskej prírodovednej spoločnosti v Pešti a od roku 1869 členom prírodnogeologického odboru Matice slovenskej. V roku 1858 opísal zemetrasenie, ktoré na území Uhorska trvalo 5 dní s prestávkami (najsilnejšie bolo 15.1.).

Svoj prvý vynález – tlačiarenský stroj „samotlač“, zaslal v roku 1862 na výstavu do Londýna. Po príchode do Banskej Bystrice si na Štiavničkách zriadil továreň na zinkovú bielu farbu (zinkweis) a neskôr aj na bolognskú bielu farbu. Ďalším jeho vynálezom bolo vozidlo – automobil „žiaroruch“. Stroj bol poháňaný teplým vzduchom, ktorý sa získaval spaľovaním organických látok (drevo, uhlie). Vynálezy neboli zrealizované z nedostatku finančných prostriedkov.

Na banskobystrickom gymnáziu začal pracovať v roku 1863/64 ako profesor matematiky, zemepisu a kreslenia. Ako suplent organizoval so žiakmi časté vychádzky do prírody a stal sa, spoločne s Pavlom Križkom, objaviteľom rúnových nápisov na Velestúre, ale aj na skalách na Vysočine nad Hornými Pršanmi a na Hrochôtke. V profesorskom zbore sa udržal aj po odchode národne orientovaných slovenských profesorov a vyučoval zväčša kreslenie.

Klemens bol tiež známym maliarom. Je autorom niekoľkých oltárnych obrazov (v Hornom Vadičove, v Dohňanoch, alebo obrazov na Krížovej ceste na kalvárii v Pružine). Zo známejších obrazov spomenieme „Podobizeň mladej ženy s knihou“ a „Vývrat“. Je tiež autorom mnohých portrétov známych slovenských dejateľov, z roku 1846 olejomaľba M. M. Hodžu.

V priebehu svojho dvadsaťročného pôsobenia v Banskej Bystrici podnietil Klemens záujem u mnohých svojich žiakov o prírodné vedy, výtvarné umenie a azda aj vynálezy. Tak sa stal neskorší katolícky duchovný Jozef Murgaš nielen maliarom, ale aj vynálezcom. Z ďalších Klemensových žiakov spomenieme ešte špaňodolinského rodáka Andreja Stollmanna, ďalšieho tajovského rodáka a prírodovedca Andreja Budaja, popularizátora astronómie a meteorológie Jána Alojza Wagnera, ba aj neskoršieho profesora na gymnáziu v Banskej Bystrici, Jozefa Tmáka.

Klemensov inzerát na jeho fotografické práce.

Jozef Božetech Klemens zomrel náhle vo Viedni, po nevydarenej operácii.

Igor Chromek

Podklady:

Z dobovej tlače, výročné správy gymnázia, Pyramída č.61 str.1951.

OBZRETIE SA ZAHISTÓRIOU BANSKOBYSTRICKÉHO MESTSKÉHO PARKU

Banskobystrický mestský park sa nachádza západne od centra Banskej Bystrice za vodným tokom Bystrica, má štvorcový pôdorys a ohraničený je súčasnými ulicami J. Kráľa, J. G. Tajovského, Ľ. Štúra a J. M. Hurbana. Rozloha mestského parku je 8,15 ha. V minulosti bol park svedkom mnohých kultúrnych, spoločenských i politických udalostí.

Park je v priestore Dolné lúky, ktorý bol nazývaný aj Stierwiese alebo Spitalwiese (Špitálska lúka), Bujačná či Býčia podľa toho, že katolícky špitál Sv. Alžbety, do kmeňového majetku ktorého patril, tam choval býčie stádo. V dôsledku pochybností o vlastníctve si ju mesto v roku 1786 privlastnilo a predalo za 700 zlatých. Po zákroku biskupa sa rozhodlo o vrátení kúpnej ceny a prevedení do špitálskeho majetku. Nenašli sa však príslušné doklady a preto v roku 1846 ju mesto prevzalo do svojho vlastníctva. Oslobodilo súčasne špitál od povinnosti chovať býčie stádo.

Zásluhou skupiny mladých nadšených Bystričanov v 40. rokoch 19. storočia začali v priestore bývalého vojenského cvičiska a pokusnej strelnice na Dolných lúkach s výsadbou parku. Po obvode boli vysadené stĺpovité topole, ktoré sú viditeľné na dobovej maľbe z r. 1857 i na fotografii z r. 1860. Na mape z r. 1859 je v priestore „Dolni louki" znázornený park v štvorcovom pôdoryse s uhlopriečnymi cestami, ktoré boli už vtedy olemované stromami. V nasledujúcich rokoch však ďalšia výstavba parku ustrnula.

V marci r. 1896, ktorý bol rokom osláv uhorského milénia, mestská hospodárska komisia prijala plán konečnej parkovej úpravy Dolnej lúky (Alsó rét, neskôr Árpád tér), ktorý predložil vtedajší mešťanosta Július Czesnák. Pompézna parková úprava mala aj budúcim generáciám pripomínať výročie milénia. Z dvoch oslovených umeleckých záhradníkov uprednostnili návrh Ármina Petza z Budapešti, s ktorým uzatvorili zmluvu, a na parkové úpravy vyčlenili čiastku 1500 forintov. Podľa situácie, ktorú Petz vypracoval už v r. 1895, sa uhlopriečne chodníky doplnili o ďalšie radiálne chodníky a navrhnuté boli dve okružné trasy s polkruhovými odpočinkovými zákutiami, z ktorých nebola realizovaná len vonkajšia okružná trasa. Parkový parter v smere východ–západ bol podľa návrhu upravený záhonmi kvetín a ruží. Existujúce aleje sa pri úprave zachovali a popri nových chodníkoch vysadili ďalšie stromy. V r. 1897 výsadbu ešte doplnili a skvalitnili.

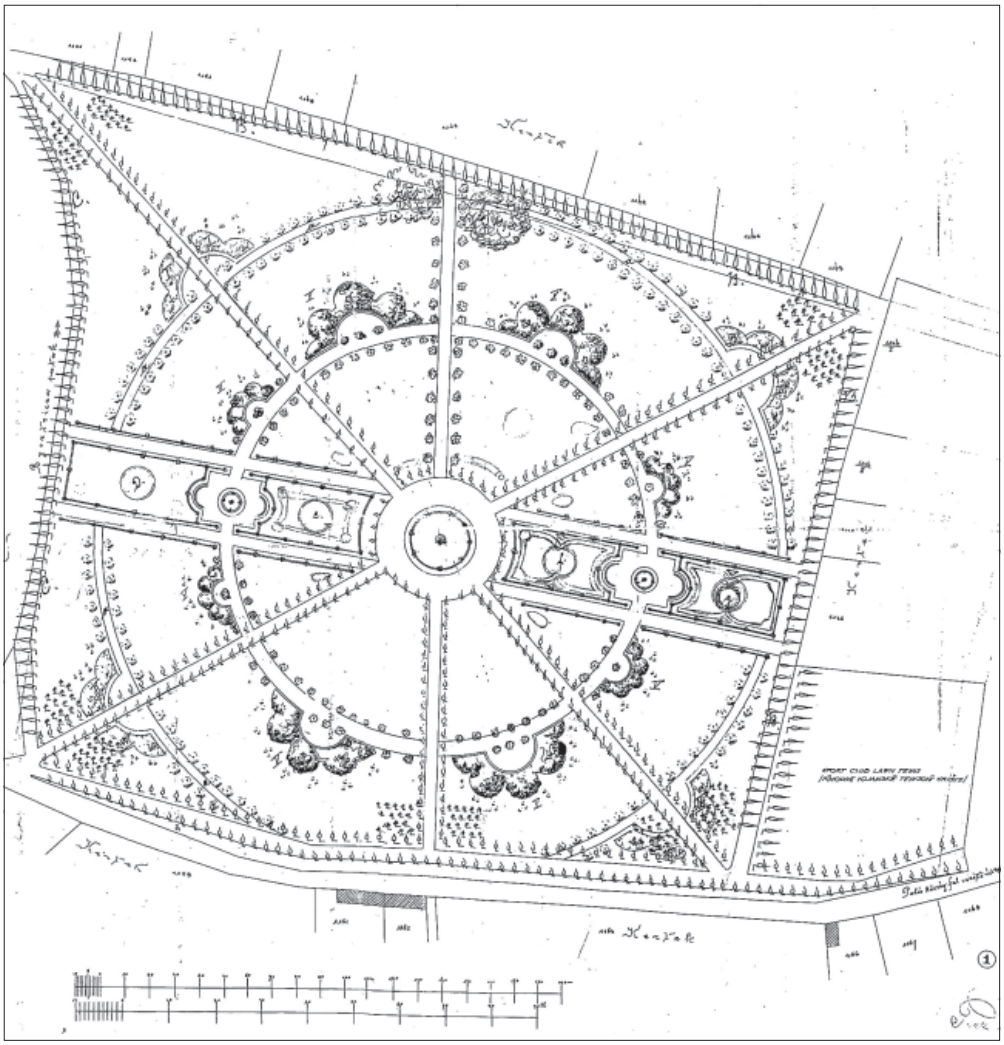

Pôvodný nákres mestského parku od Ármina Petza z Budapešti.

Podľa niektorých autorov bola v parku drevená besiedka už v r. 1884. V rámci spomínanej parkovej úpravy (1896) sa však s výstavbou stánku na vhodnom mieste len uvažovalo. V pláne mesta z r. 1927 bol navrhovaný pavilón vysunutý na západ od stredu parku. Neskôr však priamo v strede parku postavili drevený altánok kruhovitého tvaru (hudobný pavilón), v ktorom sa poriadali koncerty vojenských hudieb. Tieto sa sporadicky konali ešte aj po druhej svetovej vojne, až kým nezanikli úplne. V r. 1985 tento vtedy už značne schátraný altánok opravili. Na západnom okraji parteru bolo pôvodne umiestnené romantické tufové vtáčie napájadlo s plastikou sediacej ženy (v súčasnosti už len ruina).

V r. 1914 v južnej okrajovej časti parku vybudovali oplotené tenisové ihriská (v súčasnosti 6 kurtov) a šatne. Tento priestor sa v zime využíval ako klzisko s prírodným ľadom na korčuľovanie verejnosti i na hokejové zápasy. V druhej polovici 20. storočia vedľa tenisového areálu vznikol aj volejbalový areál (3 ihriská). Pri ňom je murovaný objekt šatní a záchodov. Plán záchodov v Mestskom parku vypracovali už v r. 1903 a tieto boli spočiatku drevené. V r. 1941 vznikol zaujímavý návrh na vybudovanie podzemných záchodov v severnej časti pri okružnej trase.

Už v r. 1910 vyčlenili priestor na ihrisko pre malé deti. Z r. 1927 sa eviduje návrh na detské pieskovisko z hronského piesku v strede parku. V r. 1933 detské ihrisko definitívne umiestnili v pravom rohu parku. Neďaleko neho, pri vstupe do parku je malý murovaný kiosk, ktorý pôvodne slúžil ako bufet. V r. 1950 umiestnili doprostred východnej časti parteru súsošie matky s dieťaťom od akad. sochára K. Dúbravského. Už v r. 1914 Mestský park elektrifikovali, pričom pôvodné osvetlenie klasickými žiarovkami až oveľa neskôr nahradili súčasnými výbojkovými svietidlami. Cestičky mali pôvodne len tvrdú zemnú úpravu, ale v druhej polovici minulého storočia ich pokryli asfaltom čo neprospelo priľahlým stromom, rovnako ako aj ich niekdajšie zimné solenie. Odpočívadlá (lavičky) pozdĺž cestičiek a odpočinkových zákutí boli pôvodne prenosné, v súčasnosti sú stabilné a pri niektorých sú aj odpadkové nádoby.

Kompozične je park tvorený systémom obvodových a vnútorné cestičky lemujúcich alejí, kostrou ktorých sú lipy, pagaštany, javory, jasene, jelše a miestami aj topole a orech čierny, v parteri tuje. Na južnom okraji pozdĺž cesty J. M. Hurbana je pekná platanová aleja. Z novších výsadieb sa v parku nachádzajú smreky, agáty, bresty, hraby, buky a strieborná forma smreka pichľavého. V parku prevládajú domáce druhy drevín.

O park sa mesto v minulosti vzorne staralo. Svedčila o tom bohatá kvetinová výzdoba i pravidelná údržba trávnikov. Na čistotu a poriadok dohliadala dozorná služba, ktorá fungovala ešte aj niekoľko rokov po druhej svetovej vojne. Už v r. 1898 existuje zmienka o zákaze bicyklovania v parku. Nesmelo sa trhať kvety zo záhonov, chodiť po trávnikoch, poškodzovať stromy a vybavenosť parku, ani znečisťovať tento priestor, k čomu v poslednom čase pribudol aj zákaz vodenia psov.

V minulosti v parku pulzoval čulý spoločenský život a to najmä počas nediel a sviatkov. Bol oázou kľudu, miestom oddychu, príjemných prechádzok a posedení, vzájomného stretávania sa rodín i romantických schôdzok milencov. Občerstviť sa bolo možné v neďalekej záhradnej reštaurácii „Park". Konali sa tu aj ľudové zhromaždenia, na ktorých počas SNP vystúpili J. Šverma, M. Čulen, G. Husák, K. Šmidke a iní, o čom svedčí pamätná tabuľa z r. 1964, umiestnená juhozápadne od altánku.

V mysliach staršej generácie ešte rezonuje predchádzajúci názov „Leninov park", ktorým sa údajne mala zaštítiť ochrana parku pred rôznymi snahami o jeho zrušenie, napríklad aj v súvislosti s „geniálnym" či šialeným nápadom istého funkcionára v päťdesiatych rokoch minulého storočia postaviť tam športový štadión a využiť drevo z vyrúbaných stromov na túto stavbu. Počas existencie parku bolo viac požiadaviek na rôzne devastačné zásahy a tieto, žiaľ, pretrvávajú dodnes.

Už v r. 1887 požiadal miestny vojenský veliteľ aby tu mohol postaviť jazdeckú dráhu. V r. 1901 chcel športový klub postaviť okolo parku cyklistickú dráhu. V osemdesiatych rokoch minulého storočia zas chceli vyrúbať celú jednu stranu z dvojradovej obvodovej aleje v súvislosti s rozširovaním cesty J. G. Tajovského, alebo v súčasnosti chcú zasiahnuť do severovýchodnej časti parku pre kruhový objazd. Boli, pravda, aj opačné trendy zahrnuté dokonca do územného plánu, ktorý navrhoval po presmerovaní dopravy na obchvatové komunikácie vytvoriť pešiu zónu okolo parku a rozšíriť park na východe až po vodný tok Bystrica, na čo sa dnes už žiaľ neberie ohľad. Príkladom prezieravosti niekdajších členov obecnej rady na zasadnutí 14.3. 1928 bol nesúhlas s vydeľovaním plôch z parku: „Jen pekný park máme a i ten chceme zničiť, takže úplne prestane byť parkom a príjemným miestom na prechádzky".

Mestský park je od r. 1994 národnou kultúrnou pamiatkou. V súčasnosti sú niektoré stromy už vyše storočné, čo sa odráža na ich zhoršenom zdravotnom stave, ku ktorému prispela aj dlhotrvajúca nedostatočná starostlivosť o ne. Parku neprospieva ani intenzívna motorová doprava po okolitých komunikáciách. V r. 2004 vypracovali štúdiu obnovy mestského parku. Nevyhnuté je pritom zachovať historickú kompozíciu parku.

Július Burkovský

Literatúra:
BALÁŽ, Ján: Banská Bystrica v premenách času BAJA, B. Bystrica, 2004.
JURKOVIČ, Emil: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Pribicer, B. Bystrica, 2005.
Anonym: Az alsó rét parkirozása. Besztercebánya és Vidéke, B. Bystrica 15.3. 1896.

PRED 150. ROKMI SA USKUTOČNILI V BANSKEJ BYSTRICI PRVÉ MATURITY

Po povýšení banskobystrického gymnázia na osemtriedne c. k. Vyššie gymnázium (6.9.1854) pripadli prvé ústne maturitné skúšky na r. 1856. Uskutočnili sa 26. a 27. septembra za predsedníctva vysoko dôstojného pána kanonika, školského radcu a inšpektora dr. Jozefa Kozáčeka. Vedľa zástupcu biskupského úradu boli v maturitnej komisii riaditeľ gymnázia Matej Jakub Ružička, triedny 8. triedy Václav Karol Zenger a nemčinár Norbert Hajnovský. Keďže v tom roku išlo o skúšobný akt, z celkového počtu šesť žiakov ôsmej triedy maturovali iba dvaja.

V nasledujúcom roku prebehli maturity v dňoch 6. – 9. augusta 1857 za prítomnosti dr. Kozáčeka a biskupa Štefana Moysesa. K ústnym skúškam bolo prihlásených 9 žiakov najvyššej triedy a jeden externista. Všetci boli spôsobilí k univerzitnému štúdiu. Z maturantov uvedieme aspoň dve mená známych Bystričanov – Jána Loványiho a Jána Oleriniho.

Počet maturujúcich študentov aj v nasledovných rokoch bol pomerne nízky, v r. 1858 iba štyria, r. 1859 jedenásť (v tom roku zmaturoval aj neskorší významný profesor banskobystrického gymnázia Jozef Loos), a v r.u 1862 z počtu 16 maturantov je známym tiež budúci profesor Jozef Puschmann a duchovný Andrej Trúchly. V r. 1863 už maturovalo až 23 žiakov najvyššieho ročníka. Potom sa ich počet už ustálil.

Igor Chromek

STARÝ ŽELEZNIČNÝ MOST DOSLÚŽIL

Most pri „veľkej" stanici, zložený z troch častí: plnostenný nosník so spodnou mostovkou ponad cestu a chodník, priehradový nosník jednoduchej sústavy ponad rieku Hron, plnostenný nosník so spodnou mostovkou ponad chodník, bol postavený v kilometri 20,955 v r. 1943 v súvislosti so stavbou novej železničnej stanice v polohe Horné lúky.

Pretože bol postavený na ešte neexistujúcej časti trate medzi zastávkou Banská Bystrica mesto a novou stanicou Banská Bystrica, zostal stáť bez poškodenia aj pri ústupe povstaleckých vojsk v októbri 1944, ako aj pri ústupe nemeckých vojsk v marci 1945. Teraz v rámci elektrifikácie trate Zvolen - Banská Bystrica bude nahradený novým, po ktorom začiatkom októbra t.r. začnú premávať elektrické vlaky.

Ladislav Kmeť

ČRIEPKY Z HISTÓRIE

Pred 444 rokmi v r. 1562

- richtárom Banskej Bystrice Ján Preys (Preus)
- 26.10. – vydáva Ferdinand I. tretie nariadenie o čistení a udržiavaní vodnej priekopy Hradu vzhľadom na blížiace sa turecké nebezpečenstvo (dve predchádzajúce v r. 1560 bez odozvy)
- zakročilo mestské predstavenstvo proti Jánovi Schneiderovi, ktorý v pivnici vážnice v noci snoril (rozrýval pivnicu) po pokladoch
- mestská rada zostavila cirkevný poriadok pre svojich farárov, ktorý určoval ich povinnosti a reguloval ich platy. Nemeckí kazatelia dostávali vtedy týždenne 2 zl. 50 den. a slovenskí po 2 zl

Pred 333 rokmi v r. 1673

- richtárom Banskej Bystrice Ján Restiarius
- na Španej Doline boli najväčšie z náboženských nepokojov. Boli 3 mŕtvi, 16 ťažko ranených. Šesť domov bolo zničených delostreleckými salvami.
- katolíci s evanjelikmi sa na Španej Doline dohodli, že ktoré vierovyznanie bude mať 29. 6. 1673 viac mužských hláv, tomu pripadne kostol. Pred ustanoveným dňom mali evanjelici o jedného muža viac, ale do rána 29.6. sa v dome pod číslom 79 narodili dvojčatá – chlapci katolíckym rodičom, ktorých hneď pokrstili. Katolíkov teda bolo o jedného viac a kostol dostali späť.
- v Španej Doline bolo zhotovené drevené schodište z Pľacu až po prah kostola. Pôvodne malo len 143 schodov z dubového dreva, dnes 175.

Pred 222 rokmi v r. 1784

- richtárom Banskej Bystrice Ján Karol Panner
- Ján Jozef Tumler (*1754) založil v Banskej Bystrici tlačiareň. Za významnú možno považovať jeho žiadosť o vydávanie slovenských novín, adresovanú miestodržiteľskej rade.
- z tohto roku je cechová truhlica cechu kníhviazačov troch hlavných dolnouhorských banských miest (Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica) v podobe knihy
- v Banskej Bystrici bolo 502 remeselníckych dielní. Mesto zaujalo v remeselnej výrobe na Slovensku tretie miesto hneď za Bratislavou a Komárnom

Pred 111 rokmi v r. 1895

- mešťanostom (richtárom) Banskej Bystrice Július Cesnak
- boli zahájené predpráce k stavbe železničnej trate Banská Bystrica - Harmanec.
- bola uzatvorená zmluva o stavbe vodotrysku na Námestí
- uskutočnila sa oprava vyhliadkovej veže na Vartovke
- bola realizovaná reštaurácia fresiek v Nemeckom kostole a iné opravy
- vznikol spolok „Mešťanská stolová spoločnosť" (v r. 1923 mala už 200 členov)

Dušan Jarina

STAROBYLÉ NÁPISY NA KREMNICKOM POHORÍ

Po zistení, že váš časopis Bystrický permon sa venuje rozvoju poznania, kultúry a cestovného ruchu, rozhodli sme sa aj my prispieť a uviesť niektoré poznatky o praslovanských rúnových nápisoch na skalách v Kremnickom pohorí.

O nápisy na skalách v Kremnickom pohorí sme sa začali zaujímať po preštudovaní knihy Antonína Horáka, ktorá bola vydaná v roku 1991 pod názvom O Slovanech úplně jinak. Tu uvádza okrem iného na str. 79-80 nákres, popis a lúštenie nápisu na „Náhrobnom kameni" a na str. 83-84 nákres, popis a lúštenie nápisu na skale Velestúr v Kremnickom pohorí.

Uvedené nápisy sme sa vybrali hľadať na Kremnické pohorie a podarilo sa nám nájsť nápis na skale Velestúr. Nápis na náhrobnom kameni sa nám nepodarilo nájsť, ale našli sme nápis na skale na vrchu Malachovskej doliny, o ktorom sa A. Horák vo svojej knihe nezmieňuje, pretože o ňom nevedel.

Štúdiom historických materiálov v Matici slovenskej v Martine sme zistili, že prvýkrát o nápise na Velestúre a na Náhrobnom kameni referoval Pavol Križko a o nápise v Malachovskej doline Dr. Ján Petrikovič. Pavol Križko objavil a publikoval aj iné skalné nápisy, napr. na úlomku Dievčej skaly. Zároveň žiadal znalcov písma, aby objavené nápisy rozlúštili.

Namiesto rozlúštenia sa však táto významná osobnosť štúrovskej generácie, okrem iného zakladateľ Matice slovenskej, dočkal obvinenia z falzifikátorstva. Učinil tak po jeho smrti Michal Matuňák vo svojej knihe z r. 1928, v ktorej Križku označil za toho, kto nápisy vytesal, alebo dal vytesať. Podľa našich zistení tak urobil zo zlomyseľnosti a závisti potom, ako nastúpil na miesto kremnického archivára po Križkovej smrti.

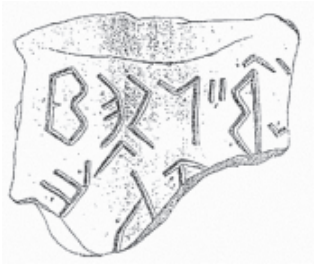

Nápis na úlomku z Dievčej skaly.

Skalný nápis v Malachovskej doline.

V súčasnosti bola česť P. Križka obhájená a nápisy na Kremnickom pohorí sú považované za starobylé rúnové nápisy praslovanské. Zásluha za očistenie pamiatky P. Križka patrí predovšetkým Dr. Vojtechovi Bukovinskému, Antonínovi Horákovi, Dr. Belo Pollovi DrSc., Dr.Petrovi Nagyovi. Ivan Rumanovský v Literárnom týždenníku hovorí o nápisoch ako o novom objave, ktorý je v rozpore s doterajšími poznatkami o histórii Slovanov, a preto kritiku nápisov hodnotí ako kameňovanie odvážnych.

Je veľmi zarážajúce, že sa týmto pamiatkam nevenuje taká pozornosť, akú by si zaslúžili. Je to najmä preto, že sú to pamiatky praslovanské. Bolo by veľmi vhodné, keby sa v rámci turistického plánu urobili a vyznačili vhodné trasy na podchytenie týchto pamätihodností.

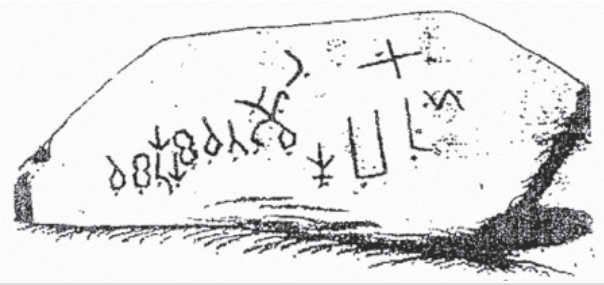

Náhrobný kameň pod Smrečníkom pri Velestúre.

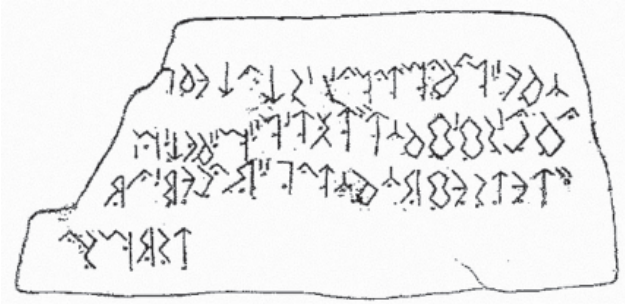

Starobylý nápis na skale Velestúr.

Vladimír Štollmann st. a ml.

PRIEMYSELNÝ PARK CESTOVNÉHO RUCHU

V minulých dňoch zástupcovia VÚC, Slovenskej agentúry životného prostredia, prípravného výboru pre realizáciu banského skanzenu v obci Špania Dolina a redakcie Bystrického Permonu navštívili niekoľko múzeí a skanzenov nachádzajúcich sa v Juhotirolských Alpách. Návšteva sa uskutočnila na pozvanie ich riaditeľa pána Josefa Pahla.

Okrem prekrásnej prírody sme mali možnosť obdivovať dokonalú činnosť priemyselného parku cestovného ruchu, využívajúceho prírodné danosti a kultúrno-historické dedičstvo svojich predkov. Ubytovanie bolo zabezpečené v dedinke Steinhaus, nachádzajúcej sa v údolí Ahrntal. Jeho dĺžka a stiesnenosť medzi obrovskými vrchmi pripomína našu Starohorskú dolinu.

Pred pár desaťročiami chudobná oblasť, živiaca sa chovom dobytka a vysokohorským poľnohospodárstvom, sa rozumnou dotačnou a daňovou politikou svojej krajinskej vlády (obdoba VÚC) smerovanej do oblasti rozvoja cestovného ruchu zmenila na prosperujúcu krajinu. Množstvo chalúp, penziónov a hotelov poskytuje v tomto údolí viac ako 2 milióny prenocovaní ročne. Vynásobením tohto údaja cenou za ubytovanie, stravu a suveníry, ktorú vďačný turista ochotne zaplatí za poskytnutý oddych a zážitok, dospejeme k vyššiemu finančnému efektu, aký vytvorí akýkoľvek iný druh priemyselného parku.

V rokoch 2007 až 2013 prichádza na Slovensko obrovské množstvo finančných prostriedkov z fondov Európskej únie. Je potrebné ich využiť čo najefektívnejšie. Nemáme síce „trojtisícovky" ako v Alpách, máme však svoju jedinečnosť. Ťažko si predstaviť vhodnejšie územie Slovenska, ktoré oplýva toľkými prírodnými krásami, s množstvom kultúrnych a historických pamiatok, kúpeľov, ubytovacích a stravovacích zariadení, kvalitných lyžiarskych a iných športových centier, ako má širší región nášho mesta. Investujme finančné prostriedky na vybudovanie nášho priemyselného parku cestovného ruchu. Naskytuje sa nám možnosť zabezpečiť budúcim generáciám trvalo udržateľný rozvoj tak, aby naše deti nemuseli chodiť za prácou do cudziny, ale aby ju našli tu, vo svojej domovine.

Časopis Bystrický Permon poskytne priestor pre vaše námety a diskusiu na tému priemyselného parku cestovného ruchu. Pokúsme sa zadefinovať podmienky jeho činnosti od čistoty mesta až po spoluprácu zainteresovaných orgánov.

Šanca poskytovaná z Európskej únie sa už nebude nikdy opakovať – využime ju!

Pavel Gender

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: **BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu,** Vychádza štvrťročne. **Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender. **Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., **Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., PhDr. Igor Graus, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., Jozef Ďuriančik, PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Ján Vicen, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr.Vladimír Sklenka, **Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina, **Adresa redakcie:** Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, **e-mailový kontakt**: permon@fhv.umb.sk, jarina@misbb.sk, **Tlač**: Pt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča, **Registr. číslo:** OÚ-OPT-1/2003. Revue vychádza v rámci grantového projektu VUGA UMB Vedou k poznaniu a ľudskosti. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra.